

Невена ГАВАЗОВА (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България)

**КНИГАТА „ЛЕСТВИЦА” – МЕТАТЕКСТ В „ЖИТИЕ НА
СВ. РОМИЛ ВИДИНСКИ”
ОТ МОНАХ ГРИГОРИЙ ДОБРОПИСЕЦ**

**THE BOOK “ЛЕСТВИЦА” – A METATEXT IN “ЖИТИЕ НА
СВ. РОМИЛ ВИДИНСКИ” BY MONK GRIGORIY
DOBROPISETS**

“The Life of St. Romil Vidinski” is known in its Greek and in its Slavic version. So far, science confirms that the original text was written in Greek and later translated in Old Bulgarian, with the author adding some paragraphs to the text, thus becoming a co-author. The aim of the present research is to elaborate on the short textological history of the biography adding some observations on its *intertextual* relation to the book “Ladder”, which is present in it as a *metatext*. The comparisons are based on the three versions of the Old Bulgarian translation of “Ladder”: the Old Preslav Translation (OPT) – 10th century, the Edited Old Translation (EOT) of the old John and/or monk Marko of Athos (the 14th century) and the New Bulgarian Translation (of Euthymius) (NBT) dating from the 14th century.

On the basis of the observations it is suggested that the original text of the biography is in Old Bulgarian literary language, while the Greek text represents a translation. The apparent differences between the two texts have given grounds to define the Old Bulgarian text as an expanded version – a rare case of moving from a short Greek text to a rather expanded Old Bulgarian text, which is not characteristic of the Medieval Translation tradition. We cannot, however, exclude the possibility of the biography being composed on the Mount of Athos (a place inhabited by monks of different nationalities) originally in Old Bulgarian, and later translated into Greek as a necessary monastic reading probably by the author himself – monk Grigorii of Athos. But this can only be proved after a linguistic research of the Old Bulgarian and the Greek texts and a comparison between the two on the lexical and stylistic levels.

Keywords: intertextual relationship, metatext, Greek language, Old Bulgarian language, Lives of Saints, translation, text, quotes, hagiography.

Житието на св. Ромил Видински е познато в препис на гръцки и препис на славянски език. Засега в науката е утвърдено становището, че първоначално текстът е написан на гръцки, а впоследствие – преведен на старобългарски (Devos 1961: 150; СБЛ-IV 1986: 656; Иванова-Константинова 1971: 227–232; Цибранска 2007: 384), като преводачът е и съавтор¹, който добавя много пасажки в текста. *Цел* на настоящото изследване е да се допълни кратката текстоло-

гична история на житието с наблюдения върху *интертекстуалната му връзка*² с книгата „Лествицата“³, която присъства в него като *метатекст*⁴. *Задачата* е по сигурни текстови маркери да се установи на какъв език е написано житието – на старобългарски или на гръцки и кой е преводачът, като изводите имат връзка и с уточняване времето на написване на произведението. Всеки от изолираните цитати в изследването се тълкува според контекста, защото има отношение към посочените от автора примери от етапите в духовното израстване на подвижника.

Сравненията с книгата „Лествица“ са по трите варианта на старобългарския ѝ превод⁵: стар преславски превод (СПП) – X в., редактиран стар превод (РСР) от стареца Йоан и/или монах Марко на Света гора (XIV в.) и нов български (Евтимиев) превод (НБП) от XIV в.

В структурно отношение изследването се основава на няколко опорни точки според присъствието на три типа метатекст: точни цитати, позовавания и реминисценции.

Точните цитати и позоваванията се интерполират във връзка с основните добродетели на подвижника, които са ключови при изграждането на текста на житието. Най-общо животът на преподобния Ромил е представен като съчетание на: а) практическия опит в духовното израстване на личността (общението с Бога и съработничеството с Него – *συνεργεία*); б) духовния опит на Църквата – чрез „блаженото и приснопаметно послушание“⁶ и в) предаването на същия този опит на следващите поколения (живота в живото тяло Христово като проява на любовта и милосърдието към хората и отеческите поучения на св. Ромил). Описва се духовното състояние на подвижника чрез примери за добродетелите като благодатни дарове, резултат от монашеските му подвизи. Конкретни житейски ситуации в съответствие с настолната монашеска книга „Лествица“ разкриват живота на праведника като динамична и действена духовна реалност. Към такива препратки се прибъгва на ключови места в текста, за да се покаже връзката със светоотеческата практика, която следва с живота си подвижникът (и която познава, разбира и прилага авторът (Патерик 1897: 49–50)⁷.

1. **Точни цитати.** При тях се наблюдава пълно съответствие между старобългарския и гръцкия текст на словоредно и лексикално равнище, което показва прецизен превод.

Послушанието – гроб на страстната воля (*χρῆσις* – желание, искане; страст – по Лествица 4: 3; ВМЧ 1698)⁸, е основната добродетел, която характеризира духовния път на св. Ромил. То е и твърдата основа (2 Тим. 2: 19), получена като възпитание от „блажения, богопредизвестен и предопределен да просияе в добродетел“ и развита по „благодатта на Светия Дух“ заради „боголюбието на юношата“⁹. Темата за послушанието обхваща целия текст на житието и следствие на тази добродетел са останалите подвизи и благодатни дарове,

През исихасткия XIV в. е обяснимо връщането на книжовниците към светоотеческата литература за изясняването на важни моменти от монашеския начин на живот. Тази утвърдена практика подема и монах Григорий в прецизирането на своята мисъл при конкретните позовавания на аскетическите съчинения на св. отци:

VII: 36 ...а най-вече да бъде послушен на светите и божествени мъже: [какво желание имаше] за подчинение, без което никой от тленните не ще види Господа наяве, както рече великият между божествените Йоан Лествичник / пауе же въ послушаніи быти стхъ и вжѣтвнѣиѣхъ (в гр. липсва) моужь и исповѣданіи, безъ него же никто же ѿ страстнѣиѣхъ оузритъ га гавѣ. гавѣ великѣи въ вжѣтвнѣиѣхъ іоаннъ лѣствичникъ рече (в гр. липсва) / καὶ μάλλον ἐν ὑποταγῇ εἶναι ἀγίων ἀνδρῶν (7: 20).

Лествица 4: 8.

СПП – РГБ 10, 20б. вл̄женое же послушанье исповѣданье. без него же никто же ѿ вѣдовнѣиѣхъ оузритъ га.

РСП – Рил. 3/11, 26б. вл̄женное же послушаніе, исповѣданіе быти сждишж. без него же, никто же ѿ страстнѣиѣхъ оузритъ га.

НБП – Рил. 3/10, 28б. вл̄женое же послшаніе, исповѣданіе сждишж. без него же никто же ѿ страстнѣиѣхъ оузритъ га.

– ВМЧ 1700. вл̄женное послушаніе, исповѣданіе же быти. соудиша. без негѣ же никто же ѿ страстнѣиѣхъ оузритъ га.

Съкращението обхваща и цитата от Лествицата.

Лексемата вѣдовнѣиѣхъ (вреден: *Срезн.* – 1 Панд. Ант. XI в., 1 Гр. Наз. XI в.) по СПП в НБП е заменена със страстнѣиѣхъ (понасящ страдания, болки, мъчителен: *СС* – 3 Супр.). От тук се вижда, че монах Григорий познава и СПП, и НБП: използва преводаческото решение на НБП, но се води по словоредата на СПП.

За да опише по-пълно състоянието на покаяние, авторът посочва подробно два примера от живота на праведника, придружени от препращащи към Лествицата метафразирани конструкции. В агиографската практика няма случайно позоваване на метатекст. Това особено точно се доказва от исихастските жития, където присъствието на Лествицата се регистрира редом с препратките към Свещ. Писание (Стария и Новия Завет). За да се изведе определено състояние на аскета, то трябва първо да бъде видно с очите на преживения личен опит и познато / разбрано според начина (образа) на живот. Присъствието на Лествицата наред с Библията като настолно монашеско четиво на исихастите, чрез което те практически усвояват иноческото житие по Закона Божи, обяснява логиката на конструиране на агиографския текст въз основа на тези ключови текстови извадки. Чрез тях се обясняват поведението и състоянията на светеца, познати на автора и на подвизаващите се в добродетелите.

Плача като благодатен дар¹⁸ св. Йоан Лествичник поставя на седмото по ред стъпало като следствие на покаянието и умилението (Лествица 7: 1–3). Монах Григорий следва същата логика в описанието на благодатното състояние на умилителния плач. В него потокът на очистителните покаяни сълзи измива усещането на душата за опороченост от греха, освобождава съвестта и мисълта за смъртта вече не е свързана със страх, а с радост¹⁹:

XIV: 59-62. Защото безмълвието носи плач, както ни научиха божествените отци и най-вече великият инокески вития Йоан Лествичник, който разкрива, че [плачът] кръщава човека и го прави безгрешен. / *иbò безмълвїе принашаѣтъ плачуъ. ꙗкоже вѣтвнѣи ѡци наоучише на'. и пауче же великѣи инѡучскѣи вѣтїа, іѡанъ лѣствиѡникъ ꙗвѣ ꙗко* (в гр. липсва) *сїа же и кръщаеѣтъ ѡлка и твѡритъ ѣгò безгрѣшна.* / *Εἰ γὰρ ἡ ἡσυχία φέρει τὸ πένθος, ὡς οἱ θεῖοι πατέρες ἡμᾶς ἐκδιδύσκουσι, τότε καὶ βαπτίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ ποιεῖ αὐτὸν ἀναμάρτητον.* (10: 69-71).

Лествица 7: 6

СПП – РГБ 10, 636-64а. Боли кр̄щенїа. по кр̄щенїи истоуникъ слезнѣи ѡсть. ... понеже оубо по прежебывъши в насъ зълии. ѡсть оуищенїе.

РСР – Рил. 3/11, 67а. Бóли кр̄щенїа по кр̄щенїи, слезнѣи истоуникъ ѣ. ... понѣ оубо ѡнò, прѣжѣ бывшїихъ. сѣ же, потомъ бывшїи въ нѣ ѣтъ ѡуищенїе.

НБП – Рил. 3/10, 72б. Бóли кр̄щенїа по кр̄щенїи, слезнѣи истоуникъ ѣтъ. ... знаѣ же òнò оубо прѣжѣ бывшїи въ нѣ злыи ѣтъ òуищенїе.

– ВМЧ 1743. вѡл'ши кр̄щенїа пѡ кр̄щенїи слезнѣи истоуникъ ѣ. ... зане же онѡ оубо прѣжебывшїихъ в насъ злыхъ ѡсть ѡуищенїе.

В този неточен цитат са вплетени и други светоотечески текстове, в основата на които стои мисълта на св. Григорий Богослов за сълзите на покаянието като второ кръщение²⁰. Съкращението се състои в изпускане на пояснителната част към цитата в гръцкия текст.

Връзката на безмълвието / уединението с молитвата навсякъде в житието се подчертава по примера на преп. Йоан Синайски в Лествицата: др̄жава же безмѡвнїкоу мѡтвеноѣ мнѡжествѡ (Лествица 27: 87 – ВМЧ 1859) и в'скрїлатїи мѡтвѡу. цѣлѡмоудрїе и слезы. (Лествица 28: 14 – ВМЧ 1861). Преп. Ромил получава дар на покаяни сълзи след благодатната молитва в състояние на изумление (ἔκστασις): “той излезе целият боговдъхновен, със сияещо лице, със страни, мокри от потока на обилни сълзи” (СБЛ-IV 1986: 478)²¹. Така пълнотата на молитвата се описва като духовно състояние на цялото психофизическо същество. Радостотворният плач и пребиваването в молитвено богообщение като следствие на уединението (ἡσυχία) се изясняват отново чрез позоваване на божествената „Лествица”:

XVI: 9-11. ... защото „уединението е родителка на плача чрез слово и божествен разум”, както рече божественият Йоан Лествичник. / *иbò слóвѡ и*

разѣмомь вѣтвѣный оѹѣдиниеніе родителница ѣ плачю. ѣкоже рѣ' вѣтвѣный іѡань лѣствичникъ. (в гр. липсва) / ἡ γὰρ σὺν λόγῳ καὶ σκοπῶ *θειοτέρῳ* μόνωςι γεννήτρια πένθους.

Лествица 7: 17.

СПП – РГБ 10, 65а. слъза породѣ мѣслѣнѣни. ѡцѣ же мѣслѣмѣ. мѣслѣнѣнѣн оѹмѣ.

РСР – Рил. 3/11, 68а. породѣ оѹмѣшленіемѣ, слѣза. ѡцѣ же ѣмѣшленіи, слѡвесенѣ оѹмѣ.

НБП – Рил. 3/10, 73б. Рожѣніе оѹѣво оѹмѣшленіѡмѣ слѣза. ѡцѣ же мѣслѣмѣ, слѡвесѣн оѹмѣ.

– ВМЧ 1744. Рожѣніе оѹѣво оѹмѣшленіе слѣза. ѡцѣ же мѣслѣмѣ слѡвесенѣ оѹмѣ.

Втората пояснителна част на речевата структура е начало на липсващ в грѣцкия текст пасаж. Изпусната е пояснителната част към цитата в грѣцкия текст.

б) Липсва грѣцко съответствие (изпуснат пасаж). Важно е да се отбележи фактѣт, че не се регистрират случаи на изпуснат славянски текст.

Нестежанието на „скитащите се заради Господа” като характеризираща личността на св. Ромил добродетел е постигане на пълна освободеност от материални зависимости²² и изява на придобитата от светеца висока мяра на истинска любов към Бога²³:

XIX: 25-28. Ако пък е добре да потвърдим словото и чрез писанието, нека прочее се рече и Лествичниковото: „Видях дело, родено на едно място – търпението на иноците. Но повече от онези аз облажавах скитащите се заради Господа”. / ѡце ли же лѣпо ѣ' и ѡ писаніа слѡво ѡѣкрити. лѣствичниково проѹе да рѣтсе. рѣ ѡ видѣ вѣщъ, трѣпѣніе инокъи на лѣствѣ роѹѣшѣ. ѡ ѡнѣ же ѡзъ, ѡже га радѣ скитаѡщи се паче ѡблажѣ.

Летвица 17: 5.

СПП – РГБ 10, 105а. Видѣхѣ вѣщъ на мѣствѣ. терпѣнѣнѣе инокъимѣ родивѣшю. ѡнѣ же ѡзѣ паче ѡлажѣхѣ. Гѡ ради скытаѡщѡга сѡ.

РСР – Рил. 3/11, 106б. Видѣхѣ вѣщъ на мѣствѣ трѣпѣніе инокоѹ родившѣ. ѡнѣхѣ же ѡзѣ множае паче ѡлажѣхѣ, ѡже гѡ ради скытаѡщѣ сѡ.

НБП – Рил. 3/10, 114б. Видѣхѣ вѣщъ на мѣствѣ трѣпѣніе инокъимѣ родившѣ. ѡ ѡнѣхѣ же ѡзѣ гѡ ради скытаѡщѣ сѡ паче ѡлажѣ.

– ВМЧ 1784. видѣхѣ вѣщъ трѣпѣніа, на мѣствѣ инѡкъимѣ рѡѡѡшон. ѡ ѡнѣхѣ' же ѡзѣ ѡже гѡ ради сѣкытаѡщѣ сѡ паче оѹѡлажѣхѣ.

Текстѣт е част от пасаж, който в грѣцкото житие липсва. Тук е очевидно, че авторѣт ползва НБП.

Следващият пример е продължение на горния и е част от пасаж, който също липсва в грѣцкия текст:

XIX: 28-30. И другаде: “Безимотният инок – орел високолетящ, скръбен дойде и безскръбен си отиде от мястото” / и *инде нестежательнѣ инѡкъ, ѡрѣль високопарѣнь. скръвь прїиде, и бескрѣвнѣ ѡ мѣста ѡлѣуи се.*

Лествица 17: 2, 3, 8.

СПП – РГБ 10, 1026-103а. Инокъи не беръи илѣньа вѣка мироу. Не беръи илѣньа дѣлатель. безъвредю снѣ. сущаа юмѣ акты не сущаа помышлѣа. Ѡходѣ приспѣвшю все то сметь мнѣ. Да не тавим сѣ о иноции. птиць невѣрнѣиши. не звирають во ни пекѣтъ сѣ.

РСР – Рил. 3/11, 106а-106б. Нестажатель инѡкъ, вѣка мирѡ. / нестажавни дѣлатель, вестрастїѡ снѣ. сжцаа его, ꙗко не сжца помышлѣж. Ѡходѣ приспѣвшѡ, въсѣ зметы вѣмѣни. Да не оубѡ тавим сѣ ѡ иноци, птиць невѣрнѣиши. не бѡ пекѣт сѣ ѡны ни съвираѣт.

НБП – Рил. 3/10, 114а-114б. нестажатель инѡкъ, вѣка мирѡ. Нестажаненъ дѣлатель, беспристрѣтїю снѣ. сжцаа его ꙗко не сжца вѣмѣнѣж. Ѡхоженїю приспѣвшѡ, вѣмѣни въсѣ зметы. / да не оубѡ тавим сѣ ѡ иноци птиць невѣрнѣиши. ниум же во пекѣт сѣ ни же съвираѣт.

– ВМЧ 1784. нестажатель инѡ вѣка мироу... нестажаненъ дѣлатель. вестрастїю снѣ. соуца вѣмѣна, ѡхоженїю приспѣвшю, вѣмени всѣ оуметы... / да не оубѡ авимсѣ ѡ иноци птиць невѣрнѣиши. ниум же бѡ пекоутсѣ, ниже съвирають.

Стих 8 от глава 17 на Лествицата е асоциативно-образно препращане към евангелския текст, който е в основата на нестежанието: „Погледнете птиците небесни, че не сеят, нито жънат, нито в житници събират; и вашият Отец Небесен ги храни. Не сте ли вие много по-ценни от тях?” (Мат. 6: 26) и „лисиците имат леговища, и птиците небесни – гнезда, а Син Човечески няма де глава да подслони” (Мат. 8: 20).

Поредната препратка към Лествицата, която стои в контекста на предходните две, носи семантичния заряд както на библейските текстове, така и на развитата от преп. Йоан Синайски мисъл, според която нестежанието е свидетелство, че подвижникът е „отсякъл”, преодолял суетните грижи и житейските обвързаности (Лествица 16: 7)²⁴. Подхваната по образно-алегоричен начин, мисълта на Синайския игумен за същността на нестежателния живот е развита според *принципа на тематичното завръщане*²⁵ и на нея се акцентира в следващите редове:

XIX: 31-32. ... бе съхранил без усилие способността да прихода, защото не се привърза с пристрастеност към нищо от земните. / ꙗко за еже се съсвезати се чѣсѡмѡ ѡ настоѣщїи пристрастїемъ прѣходителное оудовъ стѣжалъ вѣ.

По Лествица 17: 1.

СПП – РГБ 10, 104б. Небранье илѣнью юсть скорбемъ ѡложенью. беспѣвальнѡю житью. пѣтникъ беспрѣтѣуенъ.

РСП – Рил. 3/11, 106а. **Нестѣжаніѣ ѿ, пѣуалемъ ѿложеніѣ. беспѣуаліѣ житіѣ. пѣттникъ беспрѣтѣчѣніѣ.**

НБП – Рил. 3/10, 114а. **Нестѣжаніѣ ѿ, попеуеніѣомъ ѿложеніѣ. беспѣуаліѣ житіѣ. пѣттникъ беспрѣтѣчкновеенъ.**

– ВМЧ 1784. **Нестѣжаніѣ естъ, попеуеніѣомъ ѿложеніѣ. беспѣуалиѣ житіѣ. повттникъ беспрѣткновеенъ.**

Текстът е продължение на горния и е част от пасаж, който в гръцката версия липсва.

в) Случаи на пропуснати български елементи в гръцкия текст:

Съществена отлика се регистрира в наслова на житието:

Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θαυματῶν διήγησις τοῦ νεοφανοῦς ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ῥωμύλου (Halkin 1961: 114)

Житіѣ ѿ жѣзнь ѿ ѿ чѣсти чюдѣсъ нѣвоѿвлекѣннаго и прѣѣбнаго ѿца нѣшего рѣмила поустыннѣожитѣла. съпѣсано григоріѣмъ оустеникомъ ѿгѣ. ошланикомъ ѿ доброписцемъ. въ пѣкрѣліи стѣе гѣры аѣыона. въ мѣстѣкѣ нарицѣемъмъ мелана. влѣви, ѿуѣ. (Сырку 1900: 1).

Заглавието е съкратено в гръцкия текст. В старобългарския то е разширено и носи информация за името и прозвището (Доброписецъ)²⁶ на автора и за мястото, където е написано житието: Мелана (Μελανὰ) – “аѣyonско мѣсто, на которомъ стоить лавра св. Аѣанасія” (Сырку 1900: VIII). Това дава основание да се предположи, че двата текста са предназначени за различни практически нужди – за синаксарното четиво такава информация не е необходима, но присъства в текстовете за индивидуално четене или четене на трапеза, например.

Повторно споменаване на същата местност Мелана се среща в глава XX на старобългарския текст: **Мнѣгаа въкоупѣ по стѣки горѣ прѣвѣкѣниѣ мѣста. послѣжѣ же приходить въ влѣжнѣю гѣрѣ сценнѣе лѣвры. йже мелана мѣстнѣи звѣнѣемъ изнауѣла нарѣ се. урѣна зѣкѣ звѣнѣемъ обѣчѣнѣи** (Сырку 1900: 21).

На това място в гръцкото житие текстът е съкратен: Πολλοὺς τοίνυν κἀν τῷ ἀγίῳ ὀρει μεταμείφας τόπους ὑστερον ἔρχεται καὶ εἰς τὸ πλησίον ὄρος τῆς ἱερᾶς Λαύρας, ὅπερ καὶ Μελανὰ προσηγόρευται” (Halkin 1961: 132) – пропуснато е пояснението за местното название на областта в старобългарски превод (**урѣна**). Този пропуск е обясним, ако гръцкото житие е написано за синаксарни нужди на атонското манастирство.

г) Регистрират се два случая на позоваване на Лествицата, в които гръцкият и старобългарският текст не дават разночетения.

По повод послушанието към парализирания старец, обхванат от дух на ярост, преп. Ромил е наречен „нов Акакий” / **нѣваго сѣго акакіѣ** (VII:6-7) / τὸν νέον Ἀκάκιον (6: 16). Паралел в случая се прави с разказа за преп. Акакий в Лествицата – послушанието е основната характеристика на двамата светии. Контекстът тук се изяснява и осмисля чрез кръговата житийна композиция.

среда за придобиване на останалите благодатни дарове: преп. Ромил ѿбнѡщеваетъ въ мѡтвѣ и неизстѡнно благодареніе съ слѣзми боꙋ възсїлаетъ (XXXIII: 2-3). В Лествицата тя е свойствена на преуспяващите в чистата молитва: не токми вдал, нѡ и спѡ прѣоꙋспѣвѡи дѣлаетъ (Лествица 27: 74 – ВМЧ 1857). Асоциативните препратки от този тип са ключ към разбиране логиката на житиеписеца – чрез посочване на житейски примери да открива добродетелите на светеца като придобити в подвижническия опит благодатни Божи дарове.

г) случаи на пропуснати български елементи в гръцкия текст:

– антропоними, топоними, пояснения и описания, отнасящи се до България. Например:

гора ѿ присѣдеціѡ трїноѡвѡ. оꙋстїе мѣстныѡ нареченїемъ зѡвома (Сырку 1900: 5) / гр. текст липсва.

Преобладават случаите на пропуснати в гръцкия текст примери от живота на светеца, в които се извяват неговите добродетели. Гръцкият текст се ограничава само с посочването на добродетелите. Той е по-стегнат и богословски прецизиран, но стилистиката остава непроменена.

– Лексеми, стилистически въведени по един и същ начин, присъстват в двете версии на житието:

ѡдолїа ѳзѣрь ... иꙋ же жителїе мѣста ѡного вїры нариꙋють (Сырку 1900: 10) / Τὰ κοίλα τῶν λιμνῶν ἐκεῖνων ἄ<σ>περ οἱ ἐκεῖσε οἰκοῦντες βηροῦς ὠνόμαζον. (Halkin 1961: 122)

иꙋ за зѣлнѡе томленїе злолютнїѡ развоиникъ. иꙋ же и хѣсарѣ мѣста ѡного жителїе нариꙋють. (Сырку 1900: 12) / τὸν πειρασμὸν τῶν ληστῶν ο ς καὶ χωσιαρίους οἱ ἐκεῖσε ὠνόμαζον (Halkin 1961: 124).

въ тѡрѡвѡнѡ прѣѣже гл҃емыи градѣ, ниѡ же трїноѡвѡ тоѣже ѳпархїе вхѡдитъ. (Сырку 1900: 12) / εἰς τε τὸ Τρίνοβον λεγόμενον κάστρον τῆς αὐτῆς ἑπαρχίας εἰσιῶν (Halkin 1961: 117);

дїаконїе иꙋже и адѣлфѡтѡ нареꙋетъ се (Сырку 1900: 21) / διακονίαν, ἦνπερ καὶ ἀδελφάτον· λέγουσιν ἕτεροι (Halkin 1961: 132);

Обикновено се пропускат поясненията за местното название.

В първите два примера се регистрират еднакви различия (те са отбелязани в курсив), което може да се свърже с техниката на превода и да се предположи, че авторът е и преводач на житието. Към същото предположение навеждат и случаите, в които в двата текста термините от монашеската практика са дадени в два варианта (вж. последния пример).

– Що се отнася до термините, свързани с Лествицата (за практическите добродетели), всеки гръцки термин се предава със старобългарско съответствие, напр. слѣзка – διακονία, послѣзание – ὑποταγή, плачь – πένθος и т. н.

– Срещат се множество примери, в които за разяснение на действени добродетели във връзка със светоотеческото предание се ползват аналогии с Лествицата.

За милосърдието вследствие на нестяжанието аналогията е с монашеското ръководство, а там преп. Йоан Синайски повтаря иносказателната структура от Евангелието за двете лепти милостиня на вдовицата (Марк 12: 42-43, Лука 21: 2-3), за да постигне ценностното противопоставяне между сребролюбеца и свободния по дух (нестежателния).

двѣ вѣ мѣдници цѣтво конистѣк (Лествица 16: 5 – ВМЧ 1783).

да такѡ ѡнѣ простою любовію. такѡже обывані емѣ вѣѣ. вѣсѣмь гѣже потрѣбѣк подаше. не скѣпостію нѣкою и малодѣшіе стегнѣемь. *такѡ мнѡзѣмь обывані е вѣ злѡдѣствіи...* (XXII: 17-20) / ... *τοὺς πολλοὺς πάσχειν ἔνεστι ταῖς δυσημερίαις...* (13: 21-22).

* * *

От направените до този момент наблюдения може да се изкаже предположение, че първичният облик на житието е на старобългарски литературен език, а гръцкият текст е преводен. Очевидните разлики между двата текста са основание старобългарският да се определя като разширен вариант – рядък случай на движение от кратък гръцки текст към доста разширен по обем старобългарски, което не е характерно за средновековната преводаческа практика. Не е изключена обаче възможността житието да е съставено на Света гора – Атон (място, където се подвизават монаси от различни народности) първоначално на старобългарски език и впоследствие да е преведено на гръцки за синаксарна употреба (като необходимо богослужебно четиво), вероятно от самия автор – атонският монах Григорий. Това би могло да се докаже след лингвистично проучване на гръцкия и старобългарския текст със сравнение между двата на лексикално и стилистично равнище.

В двата текста на житието към разясненията за ползата от написване на агиобиографията присъства пояснението: *мнѡжаишіимь паче дѣни соу похваламь йже нна ва възыскавшен, паче онѣхъ йже вѣ прѣвѣмь врѣменѣ и лѣтѣ* (I: 35-37) / в гр. текст: ... *ἀνέκαθεν χρόνοις* (I: 25-26). Сотириологичната тема се подхваща с цитат от Житието на св. Пахомий Велики – диалога на великия подвижник с Господ, съдържащ пророчеството за спасените в последните времена, които са поставени по-високо от праведниците, просияли в първите векове. В културно-исторически план събития, които дават основание за очакване на апокалипсиса, са чумната епидемия от средата на XIV в. (Стефанов 2005: 79–80) и битката при Чирмен през 1371 г. Написването на Ромиловото житие се поставя несъмнено след тази дата – в гл. 32 се говори за Чирменската битка (споменава се за „убийството на най-християнския деспот Углеш“). В гл. XXXV: 7-10 се споменава, че преп. Ромил малко преди успението си отива в манастира Раваница, основан през 1382 г. (СБЛ-IV 1986: 657) Горезложените текстоло-

гични данни и свидетелствата в житието за проявленията на благодатта след успението (XXXV: 12-13) и чудотворството на св. мощи (XXXVI: 3-5) указват, че то е написано непосредствено след успението на светеца (около 1385 г.)²⁸

БЕЛЕЖКИ

¹ Кл. Иванова говори за творчески подход на преводача, който редактира творбата, като „внася многобройни допълнения, уточнения..., променящи смислово и идейно съдържанието” (СБЛ-IV 1986: 656; вж. и: Цибранска 2007: 383–391).

² Под *интертекстуална връзка* за целите на настоящото изследване се разбира присъствието в текста както на метатекстови единици или реминисценции от боговдъхновените книги, така и на цитати от други произведения. В този смисъл като общо към частно се съотнасят понятията *интертекст* и *метатекст*. За *интертекстуалния подход* в компаративистиката вж. в: Константинович 2002: 7–11.

³ В исихастския период книжовниците имат особено отношение към „Лествицата” – връщането към светите отци във връзка с въпроса за същността на монашеството се забелязва в поученията на св. Григорий Синаит: в главата **О прочитани** той поставя ръководството на св. Йоан Лествичник начело на препоръчителния списък на аскетическите писатели. – Вж. Кенанов 2000: 60.

⁴ *Метатекст* е присъствието в текста на преки позовавания, препратки, аналогии и реминисценции от Свещ. Писание и боговдъхновените светоотечески книги. Те не се възприемат като обикновени цитати, защото насочват „слушания или четящия как да съпреживява житийния разказ и налага еднозначен характер на катарзиса, който може да бъде само в рамките на благочестието, на благовидното умиление” (Кенанов 1997: 39). *Метатекстът* открива смисъла на средновековния текст. Познавайки Библията, книгата „Лествица” и др. вярващият човек разбира агиографското произведение и едновременно с това съпреживява; светецът се поставя в библейското времепространство като продължител на новозаветната история на светостта. Въпросът за отношението текст – метатекст е задълбочено разработен и осмислен в научните изследвания на проф. Димитър Кенанов. – Вж. конкретно в програмните статии: „Агиографски текст и библейски метатекст” (Кенанов 1997: 23–39) във връзка с „Умиление-катарзис и съпреживяване на агиографския текст” (Кенанов 1997: 9–22).

⁵ Стар преславски превод (СПП), X в. – РГБ 10, редактиран стар превод (РСП) от XIV в. – Рил. 3/11, нов български превод (НБП) от XIV в. – Рил. 3/10. – Вж. Спространов 1902: 62–64. Този превод влиза в Чети-Минеите на руския митрополит Макарий – вж. издадената „Лествица” по ВМЧ 2001. Старопечатната Лествица 1647 следва НБП. Класификацията на преводите на „Лествицата” е по Мострова 1991: 72; вж. подр. в: Кенанов 2008а: 91; Кенанов 2009; вж. и: Кенанов 2010: 114–115; Мострова 1983: 402–413; Попова 2007–2008: 7–34.

⁶ Така е озаглавено четвъртото стъпало на Лествицата. – Вж. Лествица 1996: 37.

⁷ Житиеписецът описва само тези подвизи, чиято духовна логика му е известна от личен опит. Нееднократно в текста той споменава за своето послушание първо при стареца Иларион (СБЛ-IV 1986: 477: „Тогава и аз ... преклоних глава и се подчиних на кир Иларион”), а след неговото успение – при преподобния Ромил (СБЛ-IV 1986: 482: „Като му преклоних глава, както бях свикнал от много време и преклоних впрегнатата си в

името на Господа шия, подчиних му се.”), привежда и свидетелски разкази във връзка с Ромиловото и своето послушание.

⁸ Различна от свободната воля, с която е сътворен човекът по образ Божи (Бит. 1: 26). Срв. Кенанов 2008а: 8: *Египетъ пакъ нарицаютьъ штици волю плочкѣю привлачающую на на в плотскѣи поклѣ. и штводящюу оумѣ къ стрстемѣ.* След грехпадението у Адам и Ева се отделят волите: на плътта (страстите се раждат от желанията на плътта) и на душата (ума и сърцето). Смъртта е следствие на грехпадението, защото чрез нея се прекратява действието на страстите у човека, т.е. пресича се действието на плътта. – Вж. Помазански 1992: 115–116. Плътската воля (страстната воля) се преодолява чрез послушанието. Целта на послушанието е човек с помощта на опитен духовен наставник да пресече приживе (а не смъртта да се окаже пресичащият фактор) волята на страстите и така да се даде възможност за изява на свободната воля. Свободната воля, която е неотнемаема, а се определя посредством послушанието, се разпознава в откриването на образа Божи у човека (когато човек започне да познава себе си чрез Бога) и чертае пътя на богоуподобяването (постигането на подобие Божие): така се постига едно ниво на трезвение, в което се разграничава доброто от злото и изборът на Бога е осъзнат (срв. Лествица 1996: 38. IV:4). При това страстите не се подтискат, а се преодоляват от човешката воля в синергия с Божията действена благодатна воля. За дара на разсъдителност срв. и Макариевите главизни по: Кенанов 1997: 109.

⁹ Цитатите са по текста на житието в: СБЛ-IV 1986: 470.

¹⁰ Вж. цитата и в: Кенанов 1997: 46.

¹¹ В курсив се дават разночетенията по двата текста (гръцки и старобългарски) на житието.

¹² РНБ – С.-Петербург, сб. на Ал. Ф. Гилфердинг, №48, полууст., 1343–1348 г. (по Вл. Мошин – вж. Кенанов 1999: 282), л. 250 б.

¹³ Цит. по: Кенанов 1999: 282. Срв. и: Христова 1984: 50–56. Лествицата е „божествена книга” и според аскетическите автори - исихасти от XIV в. (св. Григорий Синаит, св. Патриарх Евтимий и т.н. – Срв. Кенанов 1999: 261.

¹⁴ Във връзка с посочените народни елементи в езика на житието П. А. Сырку прави следните заключения: „Въ этомъ отношеніи житіе преподобнаго Ромила можеть быть отнесено къ той же категоріи житій, къ которой относятся и житія, составленныя патриархомъ Каллистомъ, а именно: житія преподобнаго Григорія Синаита и Θεодосія Терновскаго. Очевидно, что и составитель житія препод. Ромила принадлежалъ къ той средѣ, из которой вышли упомянутыя выше лица <...> По даннымъ языка можно прийти къ выводу, что житіе составлено до исправленія книгъ въ Болгаріи или, вѣрнее, до терновскаго извода, но все-таки в тот именно період когда шла подготовка къ этой реформѣ, не въ одной только Болгаріи, но и вообще у болгарскихъ исихастовъ, гдѣ бы они ни находились – въ предѣлахъ ли Болгаріи, или внѣ ея”. – В: Сырку 1900: XIV–XV. Въпреки че монах Григорий се придържа към СПП, в езика на житието прозира новото направление, изразяващо се понякога във възстановяване на старите форми, а друг път – в употребата на нови думи, взети от говоримия народен език.

¹⁵ Като следване на Христовия призив „Изследвайте Писанията” (Йоан 5: 39) могат да се разгледат филологическите интереси на средновековния книжовник, т. е. основна част от духовните му занимания като послушание е да намери най-точния смисъл, който носи стветоотеческият текст, в съответствие с Библията. Поради това е необходимо

²² В завършващата сентенция към 17-то стъпало от Лествицата се казва: *сѣд'мѡ на дѣстѡе натриженіе стѣжави. къ нѣси неѡцѣственѣ поутѣ шѣствоветѣ* (ВМЧ 1785).

²³ Срв. завършващата сентенция към 16-то стъпало (за сребролюбието): *кѡр'ка иже побѣдѣви. или любовѣ прѡвѣтѣ. обѣспечѡваніа ѡрѣзд.* (ВМЧ 1785).

²⁴ Вж. ВМЧ 1784; вж. и бел. 25.

²⁵ За същността на понятието от областта на историческата поетика вж. подр. в: Гавазова – 2012, 125, 137. *Принципът на тематичното завръщане* се изразява в неколкостратно повтаряне на една мисъл по различен начин чрез наслагване на примери за смислова конкретизация с различни акценти, за да се предаде обектът на мисълта многостранно и всеобхватно.

²⁶ Вж. и: Цибранска, Карамфилова 2007: 386.

²⁷ Вж. в: „Слово към пастиря” на преп. Йоан Лествичник, 1: 5. – В: Лествица 1996: 213.

²⁸ Направлявана от Св. Дух „във всяка истина”, Църквата (обществото от вярващи) като богочовешки организъм, почита за светец конкретен праведник въз основа на доказателства за светостта (чудеса приживе, чудотворство на мощите и т.н.). Тази почит се изразява първоначално в честването на светеца поместно и съставянето на житие и служба за него. Канонизацията като последващ административен „акт” се състои в записване името на светеца в диптихите по съборно решение на църковните власти и определяне деня на общото честване на светеца. Следователно „актът не прави светеца; просто признава едно положение”. – Вж. подр. Ризос 1993: 73–76.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Даничић 1857: Даничић, Ђ. Кипријанов рукопис. – В: Гласник друштва српске словесности, св. IX, Београд, 244–255.

Лествица 1647: Лествица. Москва, 1647.

Лествица 1996: Преподобни Йоан, игумен на Синайската планина. Лествица на божественото изкачване. ИМКС.

ВМЧ 2001: Лествица, Die Grossen Lesemen den des Metropolit en Makarij Uspensky Spisok. 26–31 März / Великие Минеи Четъи Митрополита Макария Успенский список. 26–31 марта. – Monumenta Linguae Slavicae. Dialecti veteris. Fontes et Dissertationes. Tom XLV. Weiher-Freiburg.

Патерик 1897: Афонский патерик или жизнеописания святых, на святой Афонской горе просиявших. Ч. 1. М., Изд. 7.

РГБ 10: Лествица, устав, 1334 г. Российская государственная библиотека (РГБ) – Москва, ф. 304. I, № 10.

Рил. 3/10: Лествица, XIV век. Библиотека на Рилския манастир № 3/10.

Рил. 3/11: Лествица, полуустав, 1364 г. Сборник на инок Теодосий, писан през 1364 г. в местността Усте край Търновград. Библиотека на Рилския манастир № 3/11.

СБЛ-IV 1986: Стара българска литература, IV (Житиеписни творби). Съставител Кл. Иванова. С.

Сърку 1900: Сърку, П. А. Монаха Григория Житие преподобнаго Ромила. – В: Памятники древней письменности и искусства, № 136, СПб.

Dujčev 1937–1938: Dujčev, I. Un manuscrit grec de la Vie de St. Romile. – Byzantinoslavica. VII (1937–1938), p. 125.

Halkin 1961: Halkin, F. Un ermite des Balkans au XIV siècle. La vie grecque inédite de saint Romylos. – Bizantion, 111–147.

Κλίμαξ 1979: Κλίμαξ Ἰωάννου τοῦ Συναΐτου, Ἀθήναι, ΑΣΤΗΡ.

Κλίμαξ 2002: Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Συναΐτου, Κλίμαξ, Ἱερά Μονή Παρακλήτου, Ὠρωπὸς Ἀττικῆς, 2002. – <<http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/climax/>> Към 18.01.2011 г.

Анисимова 1994: Анисимова, Т. К проблеме датировки ватиканского и синодаального списков Хроники К. Манассии (Историко-кодикологическое исследование). – В: Търновска книжовна школа. Т. 6. В. Търново, 543–562.

Гавазова 2002: Гавазова, Н. Житие на св. Ромил Видински. Художествени функции на библейските цитати. – В: Търновска книжовна школа, т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в Източна Европа. В. Търново, 117–129.

Гавазова 2012: Гавазова, Н. За дългия път към „земното небе” и мисията на наставника („Слово към пастиря” на преп. Йоан Лествичник). – Във: Филологическият сборник, V, Тверь – Велико Търново. Тверь, 118–140.

Иванова-Константинова 1971: Иванова-Константинова, Кл. Някои моменти от българо-византийските връзки през XIV в. (Исихазмът и неговото проникване в България). – В: Старобългарска литература. Изследвания и материали. Кн. 1. С., 227–232.

Иванова 1993: Иванова, К., П. Матеич. Неизвестно произведение на св. Ромил. – Вселена, 1993, 87–102.

Кенанов 1987: Кенанов, Д. Йоан Лествичник и образът на Добрия пастир в „Похвално слово за Евтимий” от Григорий Цамблак. – Литературна мисъл, №2, 121–126.

Кенанов 1995: Кенанов, Д. Ораторската проза на Патриарх Евтимий. В. Търново, 1995.

Кенанов 1997: Кенанов, Д. Метафрастика. Симеон Метафраст и православната славянска агиография. Велико Търново, 1997.

Кенанов 1999: Кенанов, Д. Евтимиева метафрастика. Път и мисия във времето. Пловдив–Велико Търново, 1999.

Кенанов 2000: Кенанов, Д. Озареният Григорий Цамблак. По материали от Вилнюските ръкописни и старопечатни сборки. Пловдив – Велико Търново.

Кенанов 2002: Кенанов, Д. Славянска метафрастика (с приложение на жития за св. Сава Сръбски). Пловдив–Велико Търново: ИК „Жанет-45”, Изд. „ПИК”.

Кенанов 2006: Кенанов, Д. Патриарх Евтимий и „исправление божественыхъ книгъ духовныхъ” – В: Българска филологическа медиевистика. Научни изследвания в чест на проф. д.ф.н. Иван Харалампиев. В. Търново, 2006 г., 189–203; <<http://www.uni-vt.bg/1/?zid=146&page=2839>> Към 09.08.2011.

Кенанов 2008: Кенанов, Д. Митрополит Киприан и новият Евтимиев превод на „Лествицата” – В: Киприанови четения. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий”, 165–190.

Кенанов 2008а: Кенанов, Д. Герман Тулупов и „Лествица Тълковна”. – В: Славистични проучвания. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий”, 207–113.

Кенанов 2010: Кенанов, Д. За смесените редакции от старобългарския превод на книгата „Лествица”. – Проглас, кн. 1, 2010 (год. IX), 114–125.

Киселков 1925: Киселков, В. Забравеният среднобългарски писател Григорий. – Училищен преглед, 8, 779–799.

Киселков 1929: Киселков, В. Св. Ромил Видински. – Духовна култура, С., 1929, кн. 40, 157–175 и кн. 41, 250–260.

Лихачев 1979: Лихачев, Д. С. Поэтика древнерусской литературы. М.

Мечев 1972: Мечев, К. Личността на писателя. Към характеристиката на изобразителния стил в Житието на Ромил Видински от Монах Григорий. – Литературна мисъл, 2, 76–92.

Мострова 1983: Мострова, Т. За преславската основа на най-ранния превод на Лествицата. – В: Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. БАН. С., 204–213.

Мострова 1991: Мострова, Т. Към въпроса за Лествицата в славянската ръкописна традиция. – *Paleobulgarica/Старобългаристика*, №3.

Павловић 1965: Павловић, Ј. Култови лица код Срба и Македонаца. Историјско-етнографска расправа. Смедерево, 195–199.

Помазански 1992: Помазански, М. Православное догматическое богословие. St. Herman of Alaska Brotherhood Press.

Попова 2007-2008: Попова, Т. Г. К вопросу о количестве славянских рукописей Лествицы Иоанна Синайского (XII–XVII вв.). – Археографски прилози, кн. 29–30, Београд, 7–34.

Поповић 1972: Поповић, Ј., архим. Житија светих за јануар (16). Београд, 501–517.

Радовић 1981: Радовић, А. јером. Синаити и њихов значај у животу Србије, XIV и XV в. – В: Раваница. Споменница о шестеј стогодишњици. Београд.

Райков 1984: Райков, Б. Книжовни врзки между Търново и Рилския манастир през Средновековието. – В: Старобългарска литература. Кн. 15, С.

Ризос 1993: Ризос, Д. Агиология. Св. Синод на БПЦ, София.

Спространов 1902: Спространов, Е. Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. С., 1902.

Стефанов 2005: Стефанов, архим. П. Danse macabre: Нов поглед към църковните събори в Търново през XIV в. – В: Теодосиеви четения. 640 години от успението на преп. Теодосий Търновски. 27 ноември 2003 г. Килифаревски манастир „Рожество Богородично”. Отг. ред. Д. Кенанов. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий”, 75–88; също в: <<http://www.bg-history.info/?p=stataia&stataiid=651>> Към 9.12.2011 г.

Сърку 1890: Сърку П. К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. I. Время и жизнь Патриарха Евфимия Търновского. СПб., 1890; Вып. II, Тексты, СПб.

Търновски писмена 3/2010: Търновски писмена 3/2010. Алманах за Търновска книжовна школа, 3/2010. В. Търново, 2010.

Христова 1984: Христова, Б. Монах Марко – неизвестен български книжовник и преводач от XIV век. – *Paleobulgarica/Старобългаристика*, 1984, № 3, 50–56.

Цибранска, Карамфилова 2007: Цибранска, М., П. Карамфилова. Сложните думи в Житието на Ромил Видински от Григорий Доброписец. – В: Търновска книжовна школа, т. 8. Св. Евтимий, Патриарх Търновски и неговата духовна мисия в Европа. В. Търново, 383–396.

Devos 1961: Devos, P. La version slave de la Vie de S. Romylos. – Byzantion, 1961, 149–189.

Dujčev 1940: Dujčev, I. Un manuscrit grec de la Vie de St. Romile. – *Studia historico-philologica Serdecensia*, 2, p. 88–92.

Dujčev 1969: Dujčev, I. Romano (Romilo, Romolo) anacoreta in Bulgaria, santo. – *Biblioteca Sanctorum*, 11, p. 312–316.